

**SZAPORODÓ METSZÉSPONTOK:
AZ INFORMÁCIÓTÖRTÉNELEM TALÁLKOZIK
A NAGY HÁBORÚVAL
(Bevezető egy úttörő tematikus konferenciához)**

*„Csak arról tudod meg kicsoda, akivel harcolsz”
Szeráf Neonak (Mátrix Újratöltve, 2003)*

A hadtörténelem és az információ-történelem metszéspontján ezidáig született monográfiák elsősorban a hadászatban használt információtechnológiai megoldásokra érzékenyek.¹ Ugyanebbe a körbe sorolhatjuk a par *excellence* információ-és tudástechnika-ként meghatározható katonai döntéshozatallal foglalkozó irodalmat is.² Ugyanakkor a háborús idők front-és hátszói sajtója, a posta, a levelezés, a cenzúra már nem elsősorban Tárgyként, hanem tipikusan az eseménytörténeti rekonstrukció forrásaként kerül a kutatók látókörébe. Sokáig nem igazán keltett önmagában történészi érdeklődést a hír-áramlás sokszereplős és sokcsatornás világa: ritkán, jellemzően a hadműveletek krónikás vagy a hadse-regek analitikus bemutatásakor kerül, adalékként elő (egyedül a mindig 'pikáns' hírszerzési vonatkozások tekinthetőek kiemelten kutatott területnek). Ugyanakkor sokan nyúlnak előszeretettel a propaganda vagy az ellenségkép kérdéséhez, leginkább politika-és ideológiatörténeti kontextusok részeként.

¹Dudley, Leonard: *The Word and the Sword: How the Technologies of Information and Violence Have Shaped Our World* Basil Blackwell, Cambridge, Mass., 1991 és Eurich Claus: *Tödliche Signale: die kriegerische Geschichte der Informationstechnik von der Antike bis zum Jahr 2000* Luchterhand, Frankfurt am Main, 1991

²Magyar klasszikusa: Perjés Géza: *Clausewitz és a háború praxeológiája* Budapest, Zrínyi, 1988

A Nagy Háború óriásira duzzadt szakirodalmára mindez sokszorosan igaz. Noha a témák differenciálódása és a kutatói szakosodások miatt az elmúlt évtizedekben számtalan, kifejezetten valamely információ-és tudás-vonatkozás feldolgozását célul kitűző releváns tanulmány született, ezek szinte észrevehetetlenek a had-, diplomácia-és gazdaságtörténeti fókuszú közlemények fősodra mellett.³

Pedig az első világháború nemcsak az érintett nemzetek és katonáik száma vagy különleges tér-és időbeli kiterjedése miatt különösen figyelemre méltó információ-történeti célpont. Noha a krími háború és az amerikai polgárháború mint „modern” katonai konfliktusok már számos információs „újdonságot” kitermeltek a 19. század második felére (a haditudósítástól a helyszíni fényképfelvételekig – sőt azok manipulálásáig), a mediatizálás új nagyságrendje itt jelenik meg, a modern tömegsajtónak, a mozgóképnek és a fényképek demokratizálódó kultúrájának köszönhetően. A frontot pedig a hírforgalom technicizálása jellemzi, a telefonos, rádiós és hagyományos jel-továbbítás új rutinjai és standardjai jelennek meg. S míg korábban a háborús irodalom szinte kizárólag a pusztulás kontextusában tárgyalt fejleményeket, a technológiai innováció kényszere és a multi-kulturális keveredés új gyakorlata (tartósan idegen területen elszállásolt hadseregek és az ottani civil lakosság érintkezése, soknyelvű és soknemzetiségű hadifogolytáborok) utat nyit azon információs „többletek” tanulmányozásának, amelyek kifejezetten a háborúnak köszönhetőek.

S talán mostanra eljött arra is az idő, hogy az információ-történeti szempontból relevánsként azonosított területeken ne csak kutatói rekonstrukciók valósuljanak meg, hanem egy információs

³ Hazánkban a Hadtörténeti Múzeum által 2008 óta szervezett műhelysorozat előadásainak címei jelzik, hogyan jelennek meg és kezdenek szaporodni az információs vonatkozásokat vizsgáló kutatások, különösen a vizuális kultúra tárgykörébe sorolható témák. Ld. különösen a Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. számát (2011).

jellegzetességet teljes életciklusában, a gondolkodásra és azon keresztül a cselekvésre és viselkedésre gyakorolt (tovagyűrűző) hatásaival együtt lehessen mérlegre tenni – s evvel megnyitni az utat ahhoz is, hogy az információs alrendszerek tanulmányozásából kinyert eredmények magyarázó erővel legyenek beilleszthetőek átfogóbb történeti rekonstrukciókba is.

Ezt a „tematikus fogáskeresést” szolgálja az alábbi rendszerzési kísérlet, amellyel újszerűen csoportosított információ-történeti témák számba vételével igyekeztünk kedvet támasztani a konferencia-részvételre. Ez a szempontlista remélhetőleg tovább épül, gazdagodik, válik árnyaltabbá és szaktörténeti kutatások, de akár szakdolgozatok inspirálójává is.

Világháborús információpusztulás és információvesztés

Könyvek, könyvtárak, múzeumok, levéltárak, iskolák, laboratóriumok, a szellemi kulturális örökség tárgyi emlékeinek pusztulása. Innovációs ciklusok leáll(it)ása. Kutatás-fejlesztési tevékenység visszaszorulása a pénzügyi prioritások változásai miatt. Tudás-vagyon-megsemmisülés: a katonák és a polgári áldozatok halála mint tudásvesztés. A tudástermelésből való kiesés következményei, a folyóirat-és könyvbeszerzések akadozása. A levélforgalom visszaesése a háborús ellenségek között. A békekötéseket követő területi rendezés etnikai anomáliái, a határok átjárásának megnehezítése, mint az információs vérkeringésben előidézett zavarok.

A világháború „pozitív” információs hozadéka

Az idegen országokban harcoló és onnan hazatérő katonák kibővült ismeretei kultúrák, városok, nyelvek, emberek, helyzetek megismerését és feldolgozását követő élmények tömegével, „ta-

pasztalati-megismerési rádiuszuk” hirtelen megnövekedésével. A hadifogság mint újszerű közösség-közi érintkezésből származó információs többlet forrása, nyelvek és szakmák kölcsönös elsajátítása. A világháború szerepe információtechnológiai újítások létrejöttében (amelyeket aztán a békeidőben is használtak, mint a vezeték nélküli jelátvitelt, tengeralattjárók piezoelektromos hanglokátorait vagy a Curie-féle mobil röntgengépeket) és elterjedéséhez (a gramofont a lövészárkokban operát hallgató brit katonák tették népszerűvé, a mozi mint szórakozási forma iránt a háborús tudósítások miatt nőtt meg az érdeklődés). Tapasztalati (pl. frontsebészeti, lélektani) tudások felhalmozódása és átszivárgása a civil életbe. Hadtudományi, haditechnológiai és tudástechnológiai innovációk (pl. kiképzési módszerek) és hatásuk.

Információáramlás a fronton, a háterszágban és a kettő között

Katonai és polgári információs intézmények, hivatalok. Információs rendszerek a diplomáciai érintkezésben. Nyelvi érintkezés, tolmácsolás, fordítás. A katonai döntéshozatal (praxeológia) és csapatrészek közti kommunikáció hatékonysága mint a koordináció és a katonai siker záloga. Hírközlési csatornák a fronton (a szikratávírótól a futárokon át a postagalambokig ill. hírvivő kutyáig). Levelek, levelezés katonák és az otthon maradottak között, postaszolgálat, búcsúlevelek, katonanaplók. Haditudósítók. A katonai szleng és humor mint védekező mechanizmus és az érzelmi túlélés eszköze. Katonai újságok, hadifogoly-lapok. Kommunikáció és ismerkedés az ellenséggel. A sajtónyelv és a sajtóműfajok átalakulása a háterszágban. A háború könyvészete (kiadványok, kisnyomtatványok, plakátok). Irodalmi és művészeti reflexió.

Az információáram parazitái

Pletyka, rémhír, rágalom, szóbeszéd, híresztelések. Tudatos megtévesztés, manipuláció, befolyásolás, dezinformáció, „fekete propaganda” és ezek hatáskövetkezményei. Városi legendák, mítoszok, miszpercepciók és előítéletek születése és újratermelődése, ezek maradandó hatása, továbbélése. Tájékoztatáspolitikai, cenzúra, titkosság. Kémkedés és információszerzés. Titkosítás és rejtjelzés.

Vizuális világháború - ami látható, ami olvasható

Tábori és harci világítástechnika. Haditérképek. Távcsovek és használatuk. Jelzéskoordináció és jelezés (információépítéset). Légi fényképezés. Háborús paleográfia (dokumentumtípusok katonáknál, a hadvezetésben, a katonai logisztikában, később levéltárakban). Front-epigráfia (katonafeliratok alagútrendszerekben és másutt). Képeslapok, képregények, karikatúrák. Képek, mozgóképek, filmhíradók és dokumentumfilmek (A somme-i csata). Háborús ikonológia: legendás képek, rajzok, szimbólumok, vizuális toposzok.

Sémák, kulturális minták, mentális modellek átrendeződése

A háború támogatottságát növelő propaganda-és médiahatások (hősiesség, patriotizmus, erőszakmintázatok) jelenléte és döntés-ill. cselekvésbefolyásoló szerepe. Az erkölcsi és társadalmi normákra, illetve azok elfogadására és kontrolljára vonatkozó behuzalozások átalakulása. Emlékezet, emlékművek, emlékoszlopok, emléktárgyak, gyűjtemények – és a révükön felépülő ill. megerősödő újfajta identitásközösségek.

Z. Karvalics László